

روش‌های آموزش مسائل دینی به دانش‌آموزان دوره ابتدایی با تأکید بر روش‌های غیرمستقیم

زهرا نامدار^۱، فاطمه رهبری^۲

^۱ دانشجوی کارشناسی رشته علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان مرکز آموزش عالی حضرت فاطمه (س) قائمشهر،
www.Z.namdar@yahoo.com

^۲ دانشجوی کارشناسی رشته علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان مرکز آموزش عالی حضرت فاطمه (س) قائمشهر

چکیده

هدف از مقاله حاضر، شناخت و بررسی روش‌های آموزش مسائل دینی به دانش‌آموزان دوره ابتدایی با تأکید بر روش‌های غیرمستقیم می‌باشد. در این مقاله پس از مفهوم‌شناسی واژه‌های کلیدی، به توضیح مختصری از روش‌ها آموزش مسائل دینی پرداخته شده است. مسائلدینیبه دو روش کلی مستقیم و غیرمستقیم به دانش‌آموزان آموزش داده می‌شود. روش مستقیم، اغلب با روش تدریس سخنرانی همراه است. روش‌های غیرمستقیم که با هدف سازندگی و بازسازی استفاده می‌شود، بر نقش فعال دانش‌آموز در فرایند یاددهی-یادگیری تأکید دارند. آموزش مسائل دینی به دلیل درونی‌سازی ارزش‌ها، توجه عمیق دانش‌آموزان را می‌طلبد، پس آموزش غیرمستقیم در آن، حائز اهمیت است. برخی از این روش‌ها عبارتند از: قصه‌گویی، شعرخوانی، نمایش، پخش فیلم کوتاه و کارتون، نمایش، تمثیل، خاطره‌گویی، روش تلفیقی با سایر دروس آموزش با محوریت به کارگیری نرم افزارهای آموزشی، اردوی مدرسه‌ای و ... روش پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و اطلاعات به روش کتابخانه‌ای از طریق فیش‌برداری جمع‌آوری گردید. نمونه‌گیری به شیوه هدفمند انجام شده و براین اساس از منابع مرتبط با موضوع مقاله استفاده شده است.

کلیدواژه‌ها

مسائل دینی، آموزش، روش و دانش‌آموزان دوره ابتدایی.

مقدمه

تربیت، پرورشی است که آموزش در آن براساس فهم، عمل و اندیشه‌ی آزاد و قابلیت‌های فردی متربی انجام می‌شود و مقصد آن حرکت به سوی یک زندگی سرشار از فرهنگ انسانی و مملو از انسان فرهنگی می‌باشد. تربیت دینی، معیارهای اسلامی را سرلوحه این آموزش قرار می‌دهد.

فلذا تربیت دینی نه تنها در خانه و توسط والدین اتفاق می‌افتد، بلکه در طول زمانی که دانش‌آموز در مدرسه به سر می‌برد، نیز باید عملی شود. دوره ابتدایی از آن جهت که برای نخستین بار مسائل دینی به صورت رسمی آموزش داده می‌شود، حائز اهمیت است (کشاورز، ۱۳۸۶: ۷۶). شناخت روش‌های آموزش برای دانشجو معلمانی که مربی جلوه‌های ناب اسلامی هستند، ضروریست. امروزه در نظام‌های آموزشی شاهد تغییر روش‌های تدریس در جهت کارآمدتر شدن دروس هستیم. در این مقاله نیز به بررسی انواع روش‌های آموزش مسائل دینی پرداخته ایم.

اگر در نظام تربیتی، به کارگیری روش‌های غیرمستقیم مفعول بماند، آموزش اثربخش در عصر حاضر (فناوری اطلاعات)، امکان‌پذیر نخواهد بود. و نمی‌توان دانش‌آموزانی دین‌دار و مجهز به مهارت‌های فراشناخت تربیت نمود.

سؤالات تحقیق عبارتند از: ۱- روش آموزش مستقیم مسائل دینی چیست؟

۲- روش‌های آموزش غیر مستقیم مسائل دینی به دانش‌آموزان دوره ابتدایی کدامند؟

در این زمینه مطالعات انجام شده به شرح زیر می‌باشد:

علی قائمی (۱۳۶۳) در کتاب «پرورش مذهبی و اخلاقی کودکان» تربیت از دیدگاه اسلام، اهداف، اصول و مراحل آن را به طور مبسوط بیان می‌کند. در بخش سوم کتاب که بحث آموزش دینی کودکان مطرح شده است، روش قصه‌گویی به همراه ویژگی‌های داستان، مورد توجه گرفته است. یکی از مطالبی که در این کتاب باید مورد واکاوی قرار گیرد، تفاوت روش آموزش و روش پرورش است. بر اساس فلسفه تربیت، تربیت، پرورشی است که به وسیله آموزش استعداد‌های متربی را شکوفا می‌سازد. بنابراین روش این دو مفهوم برای انسان یکسان می‌باشد.

علی مقدسی پور (۱۳۸۲) در مقاله ای تحت عنوان «اصول و روش‌های آموزش مفاهیم دینی به کودکان» با تأکید بر بخش اعتقادات در مفاهیم دینی؛ ابتدای برخی از اصول تربیت دینی، که عبارتند از: اصل تدریج، سهولت، استمرار و تداوم، آگاهی بخشی و تفاوت‌های فردی را مطرح می‌کند. سپس به توضیح مختصری از چهار روش آموزش مفاهیم دینی می‌پردازد. این روش‌ها شامل قصه‌گویی، نمایش، یادآوری نعمت‌های الهی و استفاده از مثال می‌شود.

نگاه مقاله مذکور، به اصول عمیق‌تر بوده و از اهمیت به سزایی برخوردار است. پیشنهاد‌های کاربردی در این مقاله مکمل یافته‌های آن می‌باشد، زیرا روش‌های ذکر شده را با برنامه درسی آموزش و پرورش منطبق ساخته و راهکار ارائه می‌دهد.

فریده شیرزاد (۱۳۸۶) در بخش عمده‌ای از کتاب «روانشناسی تربیت دینی کودک و نوجوان» به دوره‌های درک مفاهیم مذهبی در کودکان و گرایش‌های مذهبی و نیازهای نوجوانان می‌پردازد. بخشی از کتاب به شیوها و روش‌های تربیت مذهبی اختصاص یافته و شامل روش‌های تشویق و ترغیب، برقراری ارتباط عاطفی، تحریک کنجکاوی، بیان داستان، طرح سؤال و معما و ... می‌باشد.

علی اصغر ترکاشوند (۱۳۹۱) در مقاله‌ی «راهکارهای آموزش مفاهیم دینی به کودکان از طریق رسانه» بیدار ساختن فطرت الهی را از رسالت‌های اصلی شبکه‌های دینی می‌داند. چهار مورد از راهکارهایی که ترکاشوند بیان می‌کند که با نتایج پژوهش مقدسی پور همسو می‌باشد، عبارتند از: قصه‌گویی، نمایش، یادآوری نعمت‌های الهی و استفاده از مثال. براساس وجوه افتراق اصول، روش و راهکار، این مقاله می‌توانست راهکارها را به نحو مطلوب‌تری عینی سازد.

۱- مبانی نظری

۱-۱- روش

روش در لغت به معنای رفتار، طرز حرکت، رسم و عادت (عمید، ۱۳: ۳۸۶)؛ و در اصطلاح، راهیست روشن برای تعبیر از چیزی یا انجام کاری یا یادگیری مفهومی براساس مبانی و نظامی معین و معلوم به قصد رسیدن به غایتی معین و معلوم.

مقصود از روش در این بحث، سازوکارها و شیوه‌های ایجاد یا دگرگون‌سازی رفتار دانش‌آموزان در راستای مسائل دینی متناسب با اصول مشخص و کاربردی تربیت دینی.

۱-۲- آموزش

آموزش، فعالیت‌های از پیش طرح‌ریزی شده‌ایست با هدف ایجاد یادگیری در فراگیران به صورت کنش متقابل (رابطه دوجانبه). (سیف، ۱۳۹۱: ۲) مقاله حاضر، آموزشی را مد نظر دارد که ابزار تربیت دینی می‌باشد.

۱-۳- مسائل دینی

محتوای دین اسلام به سه بخش تقسیم می‌شود: اعتقادات، احکام (قوانین)، اخلاق. نگارندگان با نگاهی کلی و منعطف به بررسی موضوع پرداختند. روش‌های آموزش این سه دسته یکسان تلقی نمی‌شود اما هدف شناخت ماهیت روش‌هاست تا بدین سبب، به‌کارگیری در موقعیت مناسب میسر شود.

۱-۴- ویژگی های کودک دوره ابتدایی

شناخت صحیح توانایی ها، نیروی جسمانی و روانی کودکان در مراحل مختلف سنی از عوامل بسیار مهم در امر آموزش به شمار می آید. کودک در دوره ابتدایی وارد مرحله جدیدی از رشد ذهنی می شود که پیاژه آن را مرحله «عملیات عینی» نامیده است. یعنی عملیات ذهنی به جهان خارج وابسته است و حل مسائل در گرو ارتباط مستقیم و عینی است. (مقدسی پور، ۱۳۸۲: ۳۷)

یکی از اساسی ترین ویژگی هایی که می تواند در آموزش مفاهیم و مسائل دینی به ما کمک کند، وجود گرایش دینی و میل به سوی امور مذهبی در کودک است. علاقه به مذهب در ۴ تا ۷ سالگی نمایان می شود.

انگیزه ی دینی که با انگیزه متعالی ارتباط دارد به طور فطری در نهاد هر انسانی وجود دارد. در آموزش مسائل دینی باید به شکوفاساختن و هوشیار نمودن این انگیزه اهتمام ورزید. غفلت از این ویژگی خدادادی، کودک را از سرشت خدا آشنا دور می سازد.

روش تحقیق:

روش های تحقیق را در علوم رفتاری می توان براساس دو ملاک هدف تحقیق و نحوه گردآوری داده تقسیم کرد. پژوهش حاضر از لحاظ هدف توصیفی- تحلیلی، از نظر خانواده تحقیق، کیفی بوده که با روش کتابخانه ای از طریق فیش برداری انجام شده است.

«در تحقیقات کیفی محقق می تواند از طریق استدلال قیاسی و استقرایی، تمثیل و تشبیه، نشانه یابی، تجرید، تشخیص تفاوت و تمایز، مقایسه و ... که جملگی به کمک تفکر و تعقل و منطق صورت می پذیرد داده های گردآوری شده را ارزیابی و تجزیه و تحلیل نموده، با ذهن مکاشفه ای خود نتیجه گیری کند» (حافظنیا، ۱۳۸۶: ۲۳۳). هم جنبه کاربردی دارد و هم مبنایی؛ در بعد کاربردی از نتایج در تصمیم گیری و برنامه ریزی استفاده می شود و در بعد بنیادی یا مبنایی به کشف حقایق پدیده می پردازد.

۲- روش های آموزش مسائل دینی به دانش آموزان دوره ابتدایی

مقصود از روش های آموزش دینی به کودکان، فنون، شیوه ها و دستورالعمل های جزئی است که اهداف و اصول آموزش مفاهیم و مسائل دینی را به ثمر می رساند و عینیت می بخشد (مقدسی پور، ۱۳۸۲: ۴۱).

در واقع بخش کاربردی فرآیند آموزش مسائل دینی، روش های آن است. تعیین روش های صحیح آموزش و به کارگیری شایسته از آن ها، تا حد قابل توجهی، تربیت دینی را میسر می سازد.

روش های آموزش را می توان در قالب روش های آموزش مستقیم و غیر مستقیم، بررسی نمود:

۱-۲- روش مستقیم

در روش آموزش مستقیم، اغلب با روش تدریس سخنرانی همراست، یعنی ارائه مفاهیم به طور شفاهی از طرف معلم، و یادگیری آن ها از طریق گوش دادن و یادداشت برداشتن از طرف دانش آموزان انجام می شود (شعبانی، ۱۳۹۳: ۲۸۲).

۲-۲- روش غیر مستقیم

در تربیت دینی، بحث درونی سازی و هویت بخشیدن به مترجمان مطرح است. با روش مستقیم مبتنی بر سخنرانی نمی توان اهداف عالی تربیت دینی را محقق ساخت. استفاده مداوم از روش مستقیم و صرف انتقال اطلاعات، به ویژه در مسائل دینی، دانش آموز را تا سطح دانش پیش برده و از سایر حوزه های شناختی مغفول می سازد.

آموزش مسائل دینی، روش هایی را می طلبد که کارکردهای ذهنی دانش آموزان را فعال نماید؛ در واقع ساخت های جدید یادگیری در ذهن شکل گیرد و انواع تفکر (منطقی، انتقادی و ...) تقویت می شود.

به منظور پاسخ به دومین سؤال پژوهش، در این جا به بررسی برخی از روش های آموزش غیرمستقیم خواهیم پرداخت:

۲-۲-۱- روش قصه گویی

استفاده از ادبیات برای بیان اندیشه های دینی که از آن به عنوان ادبیات دینی یاد می کنند، سابقه ای بس دیرینه دارد. دین و ادبیات همیشه در تعامل و همزیستی باهم بوده اند، متخصصان تعلیم و تربیت بر این باورند که اگر آموزه های دینی به شیوه ای صحیح به انسان ها شناسانده شود، ایمان به آن ها شکل می گیرد (محمدی، ۱۳۸۲).

داستان وسیله ی خوبی برای تحریک اندیشه ها، عبرت آموزی، تسلی خاطر، هدایت از گمراهی، ایجاد حساسیت در برابر امور ضمنی و تلویحی می باشد (شیرزاد، ۱۳۸۶: ۹۰). به عبارتی، داستان، ابزار بنیادین معنادهی و الگو طبیعی تفکر محسوب می شود.

ویژگی های داستان هایی که به این منظور استفاده می شوند، عبارتند از:

- دارای صفات پسندیده و نکات برجسته
- متناسب با سن کودکان
- بیان داستان بنا به ضرورت آموزشی
- فاقد نکات انحرافی و بدآموزی
- دارای نتایج ارزنده و قابل تأمل (همان)

۲-۲-۲- روش شعر خوانی

استفاده از شعرهای ساده و دور از صناعات پیچیده یادبی، می تواند روشی برای القای ارزش های دینی باشد. (حاجی سعید، ۱۳۹۳) ایجاز، تصویرهای خیالی ناب، موسیقی کلمات و وزن، ظرافت های زبانی از جمله عواملی هستند که شعر را به محتوای آموزشی مفهیم دینی مبدل می سازد.

شعر و داستان، روش های غیرمستقیمی هستند که در آموزش هر سه بعد مسائل دینی (اعتقادات، احکام و اخلاق) مورد استفاده قرار می گیرند.

۲-۲-۳- روش استفاده از فیلم کوتاه، کارتون

فیلموکار تونبه سبب نورپرداز بهایزبیا، کودکانرا جذبی کند و سبب تثبیت آموزه -
های دینی و اخلاقی می شود؛ پس، از این شیوه القا یغیر مستقیم نیز استفاده کنید. (ترکاشوند، ۱۳۹۱: ۳۶) تصاویر متحرک همراه با صدا، همواره برای
کودکان جذاب می باشند و ابزار مناسبی برای وارد ساختن کودک به وادی آموزش می باشند.
این رسانه ها فرایند و پیامد آموزه های دینی را در هم تنیده ارائه می دهند. به همین علت از شیوه نصیحت که بسیاری از کودکان و
نوجوانان از آن گریزانند، مبرا هستند و اثربخش می باشند.

۲-۲-۴- روش نمایش

نمایش، مجسم کردن و به صورت مشهود و محسوس در آوردن پیامها و آموزه هاست. نمایشی کردن مفاهیم عقلانی و انتزاعی، به ویژه
برای کودکان با توجه به غلبه رفتارهای احساسی و هیجانی آنها، موجب می شود که این گونه مطالب بهتر درک شود و یادگیری
عمیقی صورت پذیرد. معمولاً کودکان، خاطرات نمایشی را که در حافظه ثبت شده، آگاهانه یا ناآگاهانه تا مدت طولانی حفظ و نگه
داری می کنند (مقدسی پور، ۱۳۸۶: ۴۲).

۲-۲-۵- روش تمثیلی

استفاده از مثال های متنوع، فهم مسائل انتزاعی را برای دانش آموزان، که از نظر روانشناسی (نظریه پیاژه) در مرحله عملیاتی قرار دارند،
تسهیل می نماید. (مقدسی پور، ۱۳۸۲: ۴۱)
نگارندگان روش تمثیل را با ذکر نمونه هایی که در خلال روش مستقیم آموزش (سخنرانی) به کار می رود، یکسان نمی دانند. مقصود از
این روش، آموزش مثال- محور می باشد، یعنی معلم درس را با مثال مرتبط با مسئله دینی مورد نظر آغاز کرده و کلیه یا اغلب نکات را
در قالب همان مثال، به شیوهی خردمندانه ای آموزش دهد. این روش، بیش تر برای آموزش مسائل اخلاقی کاربرد دارد. برای نمونه،
مسئله کمک به ایتم در قالب مثال جشن نیکوکاری آموزش داده شود.

۲-۲-۶- روشی با محوریت بحث پیرامون آیات قرآن مرتبط با محتوای آموزشی

این روش برای دانش آموزان دوره دوم ابتدایی قابل اجراست. زیرا نیاز به درک و استدلال معنا و تفسیر آیات قرآن دارد.

۲-۲-۷- خاطره گویی

خاطره گویی به دانش آموزان امکان می دهد با بررسی تجربیات (خود یا دیگران) به ارزیابی نقادانه برخی از آداب و رفتارهای دینی،
بپردازند. در این مسیر اکتشافی، خودباوری دانش آموز به توانمندی های خویش جهت کسب فضایل اخلاقی و دینی افزایش می یابد. در
این فرایند، وجدان یا همان فطرت که سرمنشأ تربیت دینی است به رسمیت شناخته شده و شکوفا می گردد.

۲-۲-۸- روش تلفیقی با سایر دروس (هنر، جغرافیا و ...)

۲-۲-۹- محافل و مجامع مذهبی

«حضور کودکان در فضای مساجد، محافل و اجتماعات سالم مذهبی، در تربیت دینی آن‌ها بسیار مؤثر است. کودکان از حدود سه سالگی آمادگی را دارند و در ضمن آن به فراگیری آیات و دعا می‌پردازند» (قائمی، ۱۳۶۳: ۶۶).

پژوهش‌های روانشناسی نشان داده‌است، کودک در پنج‌سالگی از حضور در کلاس‌های مذهبی که به صورت قصه و زبان ساده دین را توضیح می‌دهند، لذت می‌برد. البته این محافل باید کوتاه باشد؛ کودکان زیر ۱۰ سال به دلیل خستگی بدنی ناشی از نشستن و ایستادن طولانی رنجور می‌شوند. (شیرزاد، ۱۳۸۶: ۳۶)

۲-۲-۱۰- روش آموزش با محوریت به کارگیری نرم افزارهای آموزشی

۲-۲-۱۱- روش اردوی مدرسه‌ای

معلم فکور می‌تواند بسیاری از مسائل دینی را با طراحی اردوی درون مدرسه‌ای به دانش‌آموزان آموزش دهد یا برای آن‌ها مرور کند. در این فرصت مناسب آموزشی می‌توان مسئله‌ای که از اهمیت بیشتری برخوردار است را برای دانش‌آموزان برجسته ساخت.

۳- نتیجه‌گیری

روش‌های غیرمستقیم آموزش مبتنی بر اهمیت و تأثیر ادبیات و هنر در شکل‌گیری شخصیت معنوی و اخلاقی انسان در کودکی می‌باشد؛ زیرا جملگی روش‌های یاد شده درک زیباشناختی کودکان را به واسطه‌ی جلوه‌های هنری، تقویت می‌کند. تمامی این روش‌ها، به میزان متفاوت، مستقیماً احساسات کودک را تحریک کرده و او را محظوظ می‌سازند.

در آموزش دینی، درونی‌سازی و ایمان به اعتقادات ضروریست و این مهم تحقق نخواهد یافت مگر با نقش فعال مترجمان. استعانت از روش‌های غیرمستقیم آموزش نیل به این هدف را تسهیل می‌نماید. به دلیل درهم تنیدگی محتوا و روش‌های غیرمستقیم، فرصت‌هایی را فراهم می‌سازیم تا دانش‌آموزان ابتدا با مسئله دینی مواجه شود و در صدد تفکر عمیق و اظهارنظر پیرامون آن برآیند.

در این مقاله سعی شد، روش‌های موجود در آموزش مسائل دینی جمع‌آوری و به اختصار بیان گردد. مثلاً در روش قصه‌گویی و شعرخوانی، کودکان، شخصیت پردازی می‌کنند. در روش نمایش و استفاده از فیلم و کارتون طبق یادگیری مشاهده‌ای بندورا، بخش اعظمی از یادگیری بدون سخنرانی معلم حاصل می‌شود. در روش خاطره‌گویی و اردو مدرسه‌ای، تداعی معانی (همراه‌شدن آموزش با یک‌خاطره) صورت می‌گیرد.

از این روش‌ها باید متناسب با پایه تحصیلی و موضوع درسی استفاده نمود. روش‌های ذکر شده با روش‌های تدریس منافاتی ندارد. هر یک از روش‌های تدریس تعلیمات دینی (هدیه‌های آسمان) را می‌توان در قالب روش‌های غیرمستقیم به کار گرفت.

۴- پیشنهادها

- پیشنهاد می‌شود به معاونین شعب ابتدایی ادارات آموزش و پرورش، به برگزاری کارگاه‌های آشنایی آموزگاران با روش‌های غیر مستقیم (فعال) مبادرت ورزند.
- آموزش‌دهندگان مسائل دینی، با توجه به شرایط و امکانات در دسترس، جهت افزایش تأثیرگذاری آموزش از روش‌های غیرمستقیم استفاده نمایند.
- کارشناسان مجله‌های رشد معلم، تکنولوژی آموزشی، از طریق نشر مقالات و مطالب ارزنده، معلمان را با روش‌های فعال آموزش مسائل دینی، آشنا نمایند.
- معلمان پژوهشگر و پژوهندگان تعلیم و تربیت اسلامی، به انجام پژوهش‌های میدانی در جهت مشخص نمودن میزان اثرگذاری استفاده از روش‌های فعال آموزش دینی در دانش‌آموزان، اهتمام ورزند.

منابع:

- ۱- ترکاشوند، علی اصغر (۱۳۹۱). راهکارهای آموزش مفاهیم دینی به کودکان از طریق رسانه. فصلنامه کودک و نوجوان و رسانه، س ۲، ش ۵، ص ۴۲-۱۳.
- ۲- حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۸۶). مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. تهران: سمت.
- ۳- حاجی سعید، سرور. (۱۳۹۳). راهکارهای تثبیت آموزه‌های دینی. دریافت در ۹۴/۲/۲۵ از www.tebyan.net.
- ۴- سیف، علی اکبر. (۱۳۹۱). روانشناسی تربیتی. تهران: دانشگاه پیام نور.
- ۵- شعبانی، حسن. (۱۳۹۳). مهارت‌های آموزشی و پرورشی. تهران: سمت.
- ۶- شیرزاد، فریده. (۱۳۸۶). روانشناسی تربیت دینی کودک و نوجوان. تهران: عابد.
- ۷- عمید، حسن. (۱۳۷۱). فرهنگ عمید (متوسط). تهران: امیرکبیر.
- ۸- قائمی، علی. (۱۳۶۳). پرورش مذهبی و اخلاقی کودکان. تهران: سروش.
- ۹- کشاورز، سوسن. (۱۳۸۶). تحول در امر تربیت دینی دانش‌آموزان در نظام آموزش رسمی ایران. مجله راهبرد فرهنگ، ش ۱، ص ۷۳-۱۱۲.
- ۱۰- محمدی، مهدی و همکاران. (۱۳۸۹). نقش ادبیات در شکل‌گیری شخصیت کودکان و نوجوانان با تأکید بر گرایش‌های دینی و اخلاقی. دوفصلنامه تربیت اسلامی، س ۵، ش ۱۰، ص ۱۰۱-۱۲۰.
- ۱۱- مقدسی‌پور، علی. (۱۳۸۲). اصول و روش‌های آموزش مفاهیم دینی به کودکان. مجله معرفت، ش ۷۵، ص ۴۴-۳۶.